

## آشنایی با نرم افزار دانشنامه‌ی جامع نهج البلاغه

• مهدیه دهقانی \*

چکیده: مرکز تحقیقات رایانه‌ای حوزه‌ی علمیه‌ی اصفهان به دستور آیت‌الله العظمی مظاهری، در اردیبهشت‌ماه سال ۱۳۷۷ به منظور نوسازی و اعتلای پژوهش‌های اسلامی و گسترش فرهنگ والای اهل‌بیت (علیهم‌السلام) تأسیس گردید و فعالیت‌های خود را بر چهار محور پژوهش، تولید، آموزش و خدمات استوار ساخت.

حاصل تلاش این مرکز در عرصه‌ی تولید، تا کنون طراحی و عرضه‌ی

---

\* دانشجوی دوره‌ی کارشناسی دانشکده‌ی علوم حدیث (ورودی ۷۹).

حاصل تلاش این مرکز در عرصه‌ی تولید، تا کنون طراحی و عرصه‌ی نرم‌افزارهایی چون قافله، قرآن منظوم، سلسله برنامه‌های بصائر و دانش‌نامه‌ی جامع نهج البلاغه بوده است. تولید نرم‌افزار اخیر، در سال ۱۳۷۸ به عنوان اولویت تحقیقاتی این مرکز قرار گرفت و نام‌گذاری سال ۱۳۷۹ به عنوان سال امیرالمؤمنین (علیه السلام) از سوی رهبر اندیشمند و فرزانه‌ی انقلاب، به طراحی و تهیه‌ی آن سرعت بخشید و حاصل آن، تولید نرم‌افزاری با امکانات پژوهشی و تحقیقاتی گشت که برآیند اندیشه و فعالیت دهها اندیشمند بر روی کتاب ارزشمند نهج البلاغه است. ما در این مقاله، در صدد معرفی عنوانی توانایی‌های این نرم‌افزار هستیم.

## امکانات اصلی نرم‌افزار

امکانات اصلی موجود در نرم‌افزار دانش‌نامه‌ی جامع نهج البلاغه، در قالب ۳ نوار نظم یافته است:

۱. نوار اصلی: مشتمل بر عناوین نمایش، موضوعات، معجم، آیات، مصادر، شخصیت‌ها، امثال، امکانات و درباره‌ی... که در ادامه، در مورد هر یک توضیحات مبسوطی خواهد آمد.
۲. نوار میان‌برها: شامل خطبه‌ها، نامه‌ها، حکمت‌ها، کلمات غریب، شرح، ترجمه، نسخه‌ی خطی، معجم، خروج؛ این امکانات در واقع میان‌برهایی برای برخی از امکانات موجود در نوار پیشین هستند و لذا در این مقاله به همان مقدار معرفی که در نوار پیشین انجام گرفت، بسنده شده و مجدداً معرفی نمی‌گردند.
۳. نوار مخصوص پنجره‌ها: به طور کلی ارائه‌ی اطلاعات در این نرم‌افزار، در قالب ۳ پنجره صورت می‌گیرد: پنجره‌ی اصلی،

پنجره‌ی اول و پنجره‌ی دوم؛ و هر یک از این پنجره‌ها نوار امکانات مخصوص به خود را دارند. که هر یک از آن‌ها اجمالاً معرفی خواهد شد.

## اول: شرح امکانات نوار اصلی

### ۱- نمایش

محققان برای دست‌یابی به متن صحیح نهج البلاغه، غالباً به یکی از سه روش زیر عمل می‌کنند: گروهی به یکی از نسخه‌های جدید و معروفی که معمولاً با ترجمه و شرح مختصری همراه است - همچون ترجمه و شرح مرحوم فیض الاسلام یا شرح شیخ محمد عبده یا متن دکتر صبحی صالح - اعتماد می‌کنند.

گروهی با این مقدمه که شارحان و مترجمان قدیم احتمالاً نسخه‌های معتبرتری در اختیار داشته‌اند، شروح قدیمی نهج البلاغه - همچون منهاج البراعه اثر قطب راوندی، معارج نهج البلاغه اثر فرید خراسانی، شرح ابن میثم و شرح ابن ابی‌الحدید - را پایه و اساس کار خود قرار می‌دهند.

گروهی نیز علاوه بر اعتماد به یکی از نسخه‌های معروف، شروح قدیمی را نیز مورد توجه قرار داده و در موارد محدودی نسخه‌ی مورد استفاده‌ی خود را با آن شروح تصحیح می‌نمایند.

و البته استفاده از نسخ خطی نیز با وجود دشواری روش، مرجح گروهی از محققین است.

در قسمت نمایش نرم‌افزار دانش‌نامه‌ی جامع، در مجموع امکان

است.

## این قسمت شامل

الف) متن اصلی:



از بیـ  
خطبه‌ها و نامه‌ها  
و حکمت‌ها و  
کلمات غریب،  
امکان گزینش و  
انتقال به متن  
مورد نظر به  
صورت تفکیک

شده را فراهم ساخته است. و حاصل این انتخاب به صورت تعیین شده و ثابت، همواره در پنجره‌ی اصلی قابل مشاهده است.

متن مورد استفاده در این قسمت، متن تحقیق شده‌ی آقای عزیزالله عطاردی است که توسط بنیاد نهج البلاغه و انتشارات عطارد در سال ۱۳۷۵ به چاپ رسیده است. گفتنی است که این تحقیق حاصل مقابله‌ی ۱۱ نسخه‌ی معتبر است و البته محققان و کارشناسان مرکز تحقیقات رایانه‌ای حوزه‌ی علمیه‌ی اصفهان نیز به منظور قرار دادن این متن به عنوان متن اصلی، دست به اصلاحاتی در آن زده‌اند.

از آن رو که فهرست اسامی خطبه‌ها و نامه‌ها معمولاً بر اساس نظر مترجم یا شارح انتخاب می‌شود - و لذا فهرست‌های متفاوتی در کتب

مترجم یا شارح انتخاب می‌شود - و لذا فهرست‌های متفاوتی در کتب مختلف موجود است - محققان مرکز تحقیقات رایانه‌ای حوزه‌ی علمیه‌ی اصفهان، برای تنظیم فهرست فارسی خطبه‌ها و نامه‌ها، از فهرست اسامی مندرج در ترجمه‌ی آقایان: عبدالحمید آیتی، سید جعفر شهیدی، محسن فارسی، ناصر احمدزاده، حسین انصاریان و عزیزالله عطاردی سود جسته‌اند و فهرست شرح ابن میثم و فهرست انگلیسی را با استفاده از فهرست ترجمه‌ی سید علی رضا تنظیم کرده‌اند.

امکانات موجود در گزینش خطبه‌ها، نامه‌ها، حکمت‌ها و کلمات

غریب:

۱. انتقال به بالا، انتقال به پایین: امکاناتی نسبتاً ضعیف، برای

تنظیم ترتیب موارد گزینش شده‌ی موجود در لیست جستجو.

۲. حذف موارد، حذف کلیدی موارد: امکاناتی جهت اصلاح

موارد انتخاب شده.

۳. پیش فرض؟\*

ب) نسخه‌ی خطی:

در این قسمت، تصاویر یک نسخه‌ی خطی نهج البلاغه، مربوط به قرن پنجم که توسط کتاب‌خانه‌ی آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی منتشر شده، ارائه گردیده است.

این نسخه در ذی‌القعدة‌ی سال ۴۶۹ هـ. ق به خط حسین بن حسن بن حسین مؤدب قمی، از دانشمندان قرن ۵ و ۶ و از شاگردان اوریستی و

\* ظاهراً برای این آیکن در این نرم افزار وظیفه‌ای تعریف نشده است.

از مشایخ قطب راوندی، نوشته شده است.  
گفتنی است این نسخه، قدیمی‌ترین نسخه‌ی برجامانده از کتاب  
ارزشمند نهج البلاغه است.<sup>۱</sup>

### امکانات این قسمت:

- ۱- مشاهده‌ی نسخه‌ی خطی، مطابق با متن اصلی و تغییر صفحه به صورت مستقل از متن اصلی؛
- ۲- بزرگ‌نمایی متن از طریق کلیک راست بر روی متن و انتخاب گزینه‌ی مربوط و بازگشت به حالت قبلی با دو بار کلیک کردن؛
- ۳- بزرگ‌نمایی قسمت مشخصی از متن، با کلیک راست و کشیدن کادر به دور محدوده‌ی مورد نظر.

### ج) نسخه‌ی اردو:

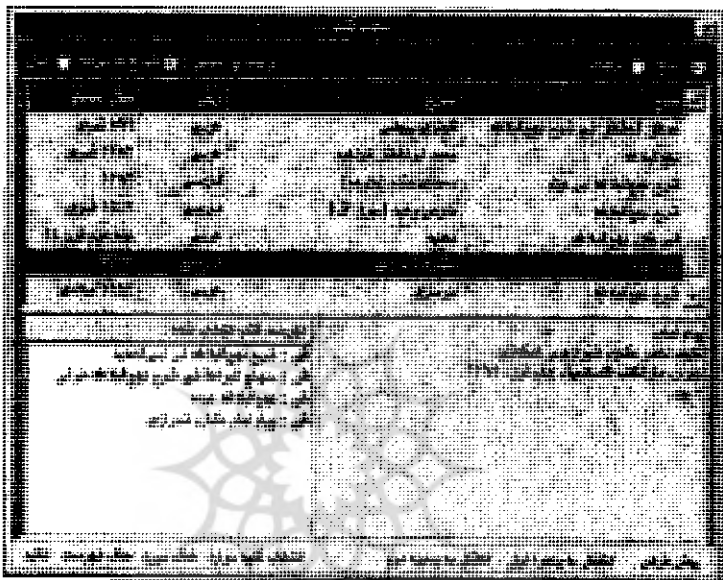
در مورد نسخه‌ی استفاده شده در این قسمت، هیچ‌گونه توضیح و معرفی در برنامه‌ی دانش‌نامه یافت نشد.  
امکانات مربوط به تنظیم کیفیت مشاهده این نسخه، همچون امکانات مربوط به نسخه‌ی خطی است که پیشتر به آن اشاره شد.

### د، ه) ترجمه، شرح:

در این نرم‌افزار از میان ترجمه و شرح‌های فراوان نهج البلاغه، به آوردن ترجمه و شروحنی که در آن‌ها مؤلف تمامی نهج البلاغه را موضوع

۱ - علوم حدیث، سال پنجم، ش ۱۸، زمستان ۷۹؛ آشنایی با نرم‌افزار دانش‌نامه‌ی جامع نهج البلاغه، احسان سرخه‌ای، ص ۱۹۶.

کار خود قرار داده، بسنده شده است و در بین شروح، شروحي که به علت مفقود شدن قسمت‌هایی در گذر زمان و یا فوت مؤلف، ناقص شده‌اند نیز دیده می‌شود.



امکانات:

- ۱- ۳۵ ترجمه‌ی فارسی و ۶ ترجمه‌ی انگلیسی نهج البلاغه؛
- ۲- ۹ شرح فارسی و ۱۶ شرح عربی نهج البلاغه؛
- ۳- مرتب کردن لیست کتب بر اساس سال انتشار یا نام شارح و مترجم؛
- ۴- کتاب‌نامه‌ی کتب؛
- ۵- انتقال به پنجره اول، انتقال به پنجره دوم: در این قسمت می‌توان

مشاهده باشد. و در صورت عدم انتخاب این کار به صورت اتوماتیک توسط خود برنامه انتخاب می‌شود.

۶- پیش فرض؟

## ۱- موضوعات

در این قسمت از فرهنگ تفصیلی مفاهیم نهج البلاغه (فرهنگ آفتاب) در ۱۰ جلد، نوشته‌ی آقای عبدالحمید معادیخواه، به منظور پایه‌ریزی ساختار درختی موضوعات نهج البلاغه استفاده شده و «فهرست موضوعی آقایان: لیب بیضون، اویس کریم، انصاریان و دشتی، به صورت خاص یا مشترک، در آن گنجانده شده است.»<sup>۲</sup>

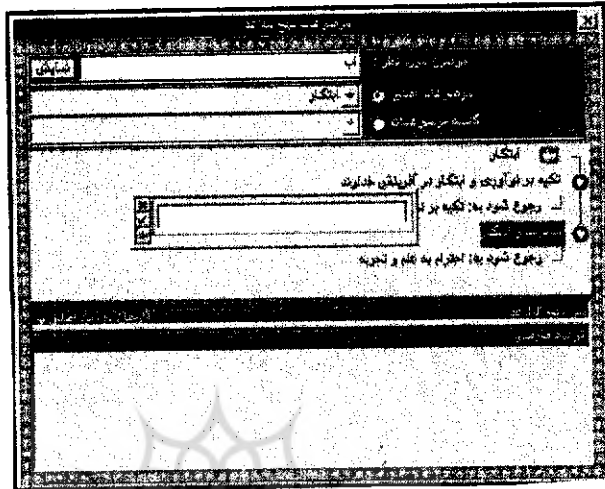
و نهایتاً این برنامه حاوی ۱۶۰۰ موضوع اصلی و هزاران زیر موضوع گشته است.

### امکانات:

- ۱- جستجوی کلمه‌ای در موضوعات اصلی یا زیرموضوعات؛
- ۲- جستجوی کلمه‌ای هم از موضوعات اصلی و هم از زیرموضوعات؛ چنانچه بعد از تایپ واژه‌ی مورد نظر خط مورب (/)، یا پرانتز اضافه گردد، آن واژه در موضوعات اصلی و زیرموضوعات جستجو می‌شود؛
- ۳- مشاهده‌ی ساختار درختی موضوعات؛



- ۴- مشاهده‌ی متن عربی و ترجمه‌ی فارسی موضوع مورد نظر، با دوبار کلیک بر روی آن؛



- ۵- انتقال به متن اصلی؛  
۶- جستجو در درخت موجود و بازیابی جستجوی موضوعی انجام شده‌ی پیشین، با کلیک راست بر روی ساختار درختی.

## ۲- معجم

- در این قسمت یک معجم الفاظ نهج البلاغه، مشتمل بر ۷۴۱۳۸ واژه گنجانده شده است که می‌توان جستجو در آن را به دو شکل انجام داد:
- ۱- یافتن واژه‌ی مورد جستجو، با تایپ در اولین خط ورود و زدن گزینه‌ی «برو به»؛
  - ۲- یافتن واژه‌ی مورد جستجو در میان فهرست کلیه‌ی واژگان، با تایپ در دومین خط ورود و زدن گزینه‌ی «برو به».

در مورد اخیر، انتقال به ابتدای فهرست واژگان از طریق گزینه‌ی «ابتدای فهرست» امکان‌پذیر است و تایپ خط مورب (/) پس از واژه یا حرف مورد نظر، در این قسمت سبب تسریع در فرایند جستجو می‌شود. پس از اتمام جستجو، انجام عمل دوبار کلیک بر روی هر یک از موارد یافت شده، محتوای پنجره‌های سه‌گانه را بر اساس آن مورد، تنظیم و قابل دسترسی می‌کند.

### ۳- آیات

از آن رو که در موارد متعددی امیرالمؤمنین (علیه السلام) در کلام خود تلویحاً از کلام الهی سود می‌جسته‌اند، فهرست‌های گوناگونی درباره‌ی آیات موجود در نهج البلاغه نگاشته شده است. محققان مرکز تحقیقات رایانه‌ای حوزه‌ی علمیه‌ی اصفهان، فهرستی درباره‌ی آیات مندرج در انتهای ترجمه‌ی مرحوم علامه محمدتقی جعفری تنظیم کرده‌اند. فهرست ارائه گردیده، مشتمل بر ۱۳۱ آیه به همراه آدرس از قرآن کریم و نهج البلاغه است.

### ۴- احادیث

برخی از احادیث نبوی نهج البلاغه، با صراحت کامل از جانب امیرالمؤمنین (علیه السلام) به عنوان کلام پیامبر (صلی الله علیه و آله) بیان شده و برخی در بین کلام ایشان به گونه‌ای نقل شده که به راحتی قابل تشخیص و تفکیک نیستند؛ لذا تعداد احادیث نبوی موجود در این نرم‌افزار مشتمل بر ۴۲ حدیث است و بر اساس فهرست مندرج در انتهای

نهج البلاغه‌ی مرحوم علامه محمد تقی جعفری تنظیم شده است. ویژگی خوب این فهرست ذکر مأخذ روایی حدیث نبوی و نقل احادیث مشابه آن است.

## ۵- مصادر

در این قسمت اسناد هر یک خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌های نهج البلاغه بر اساس کتاب ۴ جلدی «مصادر نهج البلاغه و اسانیده» نوشته‌ی سید عبدالزهراء حسینی خطیب، چاپ مؤسسه‌ی الأعلمی بیروت، سال ۱۳۹۵ هـ. ق، آورده شده است.

## ۶- شخصیت‌ها

این قسمت در واقع فهرست اسامی و شرح حال مختصر افرادی است که نام آن‌ها در نهج البلاغه آمده است و در مجموع نام ۵۹ شخصیت را شامل می‌شود. منابع استفاده شده در تنظیم این فهرست عبارتند از:

۱. اعلام نهج البلاغه، محمدهادی امینی، تهران، نشر بنیاد نهج البلاغه، ۱۳۶۰؛

۲. اعلام نهج البلاغه، محمدهادی امینی، ترجمه‌ی ابوالقاسم امامی، چاپ اول، نشر بنیاد نهج البلاغه، ۱۳۵۹؛

۳. الغدیر، علامه امینی؛

۴. بحار الأنوار، علامه مجلسی.

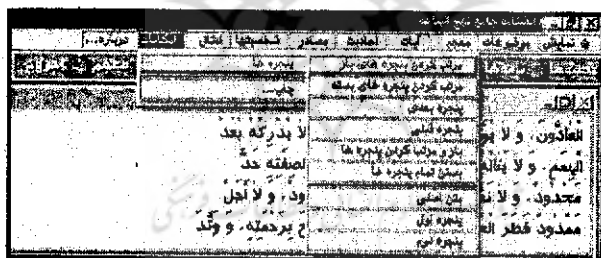
ضمناً در مواردی جهت توضیح أعلام، از کتب تاریخی استفاده شده که آدرس آن‌ها در ذیل مطلب برگرفته از آن‌ها آمده است.

## ۷- امثال

در این قسمت فهرستی متشکل از ۲۰۲ ضرب‌المثل موجود در نهج البلاغه به همراه توضیح آن‌ها ارائه شده است. منبع مورد استفاده در این قسمت، کتاب «الأمثال و الحكم المستخرجة من نهج البلاغة» اثر شیخ محمد غروی است که در سال ۱۴۰۷ هـ. ق در قم توسط مؤسسه «النشر الإسلامي التابعة لجماعة المدرسين» چاپ شده است.

## ۸- امکانات

این قسمت حاوی امکاناتی جهت تنظیم وضعیت پنجره‌های سه‌گانه، تنظیمات مربوط به چاپگر و متن انتخاب شده جهت چاپ است.



## ۱۰- درباره ...

در این قسمت مقدمه‌ی سید رضی به سه زبان فارسی، عربی و انگلیسی و مجموعه‌ی مقالاتی تحت عنوان‌های کلی امام علی (علیه السلام) و نهج البلاغه، پیام حضرت امام به کنگره‌ی هزاره‌ی نهج البلاغه، سخنرانی مقام معظم رهبری حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، سید رضی و

برخی از مترجمین و شارحان نهج البلاغه گنجانده شده است. علاوه بر آن، در این قسمت اطلاعاتی در مورد مرکز تحقیقات رایانه‌ای حوزه‌ی علمیه‌ی اصفهان و نرم‌افزار تولید شده وجود دارد.

## دوم: شرح امکانات خاص هر یک از پنجره‌های سه‌گانه

### پنجره‌ی اصلی

۱- پنجره‌ی بعدی: جهت انتقال به پنجره‌ی اول و دوم

۲، ۳ و ۴- موضوع، آیه، حدیث: از طریق این کلیدها (ایکن‌ها) می‌توان به ترتیب از موضوعات مطرح شده در متن اصلی، آیات و احادیث نبوی موجود در متن اصلی در حال نمایش، اطلاع یافت.

۵- لغت: با زدن این کلید، لغات مشکل متن، قرمز رنگ می‌گردد و با کلیک روی هر یک، ترجمه آن در کادر ایجاد شده در پایین نمایان می‌شود و با دو بار کلیک در این کادر، توضیح عربی آن مشاهده می‌شود. منابع مورد استفاده در این قسمت عبارتند از:

- ۱- فهرس الألفاظ العربیة، صبحی صالح؛ ان و مطالعات فقهی
- ۲- فرهنگ نهج البلاغة، صبحی صالح، ترجمه‌ی مصطفی رحیمی‌نیا، تهران، انتشارات اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۰؛
- ۳- قاموس نهج البلاغة، محمد علی شرقی، تهران، دار الکتب الاسلامیة، چاپ دوم، ۱۳۶۶؛
- ۴- الکاشف عن الفاظ نهج البلاغة فی شروحه، سید جواد مصطفوی خراسانی، تهران، دار الکتب الاسلامیة، چاپ دهم، ۱۳۷۷؛

- ۵- مفردات نهج البلاغه، سید علی اکبر قرشی، تهران، مؤسسه فرهنگی نشر قبله، چاپ اول، ۱۳۷۷؛
- ۶- لسان العرب، ابن منظور.

و در موارد اختلاف نسخ، ترجمه‌ی یک کلمه با مراجعه به کتب لغت مختلف تهیه شده و آدرس هر یک در ذیل آن کلمه ذکر شده است.

۶- بدل: با زدن این کلید، متن حاضر با ۱۱ نسخه‌ی دیگر مقایسه و موارد اختلافی به صورت رنگی مشخص شده و با کلیک روی هر یک می‌توان اختلاف نسخ موجود را در کادر ایجاد شده، در پایین، مشاهده کرد.

این بخش با استفاده از نسخ بدل ارائه شده در نسخه‌ی بنیاد نهج البلاغه تهیه شده است؛ این نسخ عبارتند از:

- ۱- نسخه‌ی متعلق به کتاب‌خانه‌ی آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی، قم؛
- ۲- نسخه‌ی متعلق به کتاب‌خانه‌ی مدرسه‌ی نواب، مشهد؛
- ۳- نسخه‌ی متعلق به کتاب‌خانه‌ی جماع علی‌گره، هند؛
- ۴- نسخه‌ی متعلق به کتاب‌خانه‌ی ممتاز العلماء، لکنیو، هند؛
- ۵- نسخه‌ی فخرالدین نصیری؛
- ۶- شرح مرحوم علی‌نقی فیض‌الاسلام؛
- ۷- شرح ابن ابی‌الحدید المعتزلی؛
- ۸- شرح قطب‌الدین راوندی؛
- ۹- شرح کیذری بیهقی؛

۱۰- شرح علی بن ناصر سرخسی؛

۱۱- شرح شیخ محمد عبده.

۷- سند: با زدن این کلید، سند و مصدر همان کلام، ارائه می‌شود.

۸- اعلام: با زدن این کلید، نام شخصیت‌های موجود در متن حاضر، رنگی می‌شود و شرح مختصری از احوال آن‌ها در کادر پایین نقش می‌بندد که با دو بار کلیک دز این کادر، می‌توان متن عربی آن را مشاهده کرد.

۹- بعدی، قبلی، فهرست انتخاب‌ها: در بردارنده‌ی امکاناتی جهت انتخاب و مشاهده‌ی خطبه، نامه، حکمت و کلمه‌ی غریب انتخابی است.

## پنجره‌ی اول و دوم

امکانات این دو پنجره، مشابه بوده و عبارتند از:

۱- پنجره‌ی بعدی: امکاناتی جهت انتقال به پنجره‌های دیگر؛

۲- کتاب قبلی، کتاب بعدی، صفحه‌ی قبلی، صفحه‌ی بعدی،

فهرست: امکاناتی جهت مشاهده‌ی ترجمه یا شرح مورد نظر.

در پایان باید گفت: نرم‌افزار جامع نهج البلاغه، از سویی دارای برخی امکانات پژوهشی و تحقیقاتی است که استفاده از آن را برای محقق، مطلوب ساخته است و لو از سوی دیگر دارای معایب و نواقصی است که استفاده از آن را دشوار می‌کند.

از جمله محاسن آن می‌توان موارد زیر را نام برد:

۱- منابع گسترده و قابل توجه؛

- ۲- قابلیت جستجوی موضوعی؛
- ۳- ارائه‌ی اطلاعاتی راجع به اختلاف نسخ؛
- ۴- ارائه‌ی ترجمه‌ی لغات مشکل متن حاضر.  
و از مشکلات عمده‌ی کار با آن نیز می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:
  - ۱- عدم امکان ذخیره‌سازی؛
  - ۲- توان جستجوی ضعیف (منحصراً جستجوی یک واژه و جستجوی حرف نخستین واژه)؛
  - ۳- نداشتن آدرس منابع استفاده شده در بخش لغت در مورد هر واژه؛
  - ۴- عدم امکان جستجو در ترجمه‌ها و شروح.

